

NIKO ŽUPANIĆ – UTEMELJIVAČ JUŽNOSLOVENSKE ANTROPOLOGIJE (1876-1961)

572(497.1):929 Županić

Petar Vlahović

Počasni predsednik ADS

Izvod: Prof. dr Niko Županić (Griblem 1876 – Ljubljana 1961) studije iz antropologije, etnologije, istorije i praiorijske arheologije završio je u Beču gde je (1903) promovisan i za doktora nauka. Antropologiju je usavršavao u Antropološkom institutu u Minhenu (kod prof. J. Rankea), Antropološkom institutu Univerziteta u Cirihu i Antropološkom institutu u Bazelu (kod prof. J. Kolamana).

Županić je 1908. godine, po pozivu Jovana Cvijića, sa kojim se poznao još sa studija u Beču, prešao u Beograd, gde je postavio temelje biofizičkoj, istorijskoj i etničkoj antropologiji. U okviru Narodnog i Etnografskog muzeja u Beogradu, u kojima je službovao od 1908. do 1922. godine, organizovao je antropološko odeljenje i otpočeo antropološka proučavanja.

Domen Županićevih antropoloških proučavanja kretao se u okvirima Balkanskog poluostrva, Prednje Azije, stare slovenske i karpatske teritorije i etničkih zajednica koje su živele i žive na tim prostorima. Visoko su ocenjene, pored sinteze (1920) „Etnogeneza Jugoslovena“, Županićeve rasprave o Pelazgima, kao najstarijem etničkom sloju na jugoistoku Balkanskog poluostrva i Male Azije, kao i Županićeve antropološke studije o Ilirima, Trojancima, Arijevcima, Srbima, Hrvatima, Slovencima, Bugarima, Turcima i nekim drugim etničkim zajednicama.

Ključne reči: Županić, antropologija, istorijska antropologija, etnička istorija

Uvodna napomena

Niko Županić je bio prvi školovani antropolog među Južnim Slovenima koji je, sticajem okolnosti, svoju naučnu aktivost otpočeo u Beogradu i razvijao je, koliko su prilike dozvoljavale, prvo u Srbiji a potom u Jugoslaviji. Županić spada u generaciju naučnika koji su se formirali krajem XIX i početkom XX veka. To je razdoblje koje je u južnoslovenskoj nauci obeležilo naučno utemeljenje mnogih naučnih disciplina, pa među njima i antropologije kao nauke o čoveku i ljudskom društvu. Županić je toj problematici postavio okvire antropološke metodologije i ocrtao sadržaj antropoloških proučavanja na širem naučnom planu. Obuhvatio je izučavanja morfologije čoveka, čovekove biotipologije, telesne konstitucije, uveo primenu biometrije. U tom sklopu posvetio je pažnju postanku i razvoju pojedinih ljudskih zajednica i njihovoj etnogenezi i etničkoj istoriji. Na taj način dao je prilog razvoju opšte antropološke misli u našim i širim međunarodnim naučnim okvirima.

Ličnost

Dr Niko Županić, antropolog u Narodnom i Etnografskom muzeju u Beogradu, osnivač i direktor Etnografskog muzeja Slovenije u Ljubljani, redovni profesor Univerziteta u Ljubljani i dopisni član Srpske akademije nauka i umetnosti, rođen je u selu Grible na Kupi, u Beloj krajini u Sloveniji.. Školovao se u rodnom selu Grible i Novom Mestu, gde je 1897. završio gimnaziju. Nameravao je da studira u Zagrebu, ali za to nije bilo mogućnosti. Po odsluženom vojnom roku, kao i većinu ondašnjih Županićevih sunarodnika, produžetak školovanja odveo je u Beč, jer, sve do 1921. do stvaranja Jugoslavije, nije bilo univerziteta u Ljubljani.

Županić je na Univerzitetu u Beču odabrao studijsku grupu – Istorija, geografija, etnologija, antropologija i praistorijska arheologija. Na osnovu disertacije „Die Ankunft der Slovenen im Süd“ promovisan je za doktora filozofskih nauka. Školsku 1904/5. godinu proveo je na studijskom boravku u Antropološkom institutu u Minhenu kod profesora J. Rankea. Godine 1906. postavljen je za privremenog prefekta na Terezijanskoj akademiji nauka u Beču, a zatim, iste godine otputovao je za Švajcarsku, gde se usavršavao u Antropološkom institutu na Univerzitetu u Cirihu, kao i kod prof. Kolmana u Bazelu.

Županić se, za vreme boravka u Beču, upoznao sa Jovanom Cvijićem, koji ga je pozvao da pređe na rad u Beograd. Županić, po Cvijićevom pozivu, 1907. godine napušta Austriju i prelazi u Beograd. Godine 1908. postavljen je u Beogradu za profesora Klasične gimnazije i dodeljen na rad za kustosa Istorijsko-umetničkom muzeju. U proleće 1914. premešten je za kustosa Etnografskog muzeja u Beogradu gde je organizovao antropološko odeljenje i opremio ga sa antropološkim instrumentarijumom.

Županić je početkom prvog svetskog rata, 1914. godine, prešao u Niš. Kao dobrovoljac u srpskoj vojsci radio je na poslovima vojne cenzure. Austrougarska vlada je Županića proglasila dezertrom i kao svog državljanina osudila na smrt. Ova osuda je imala važnost i u Drugom svetskom ratu. Zbog toga je Županić svo vreme čuvan u Sloveniji na slobodnoj teritoriji.

Jugoslovenski odbor je u Nišu 1914. godine, na inicijativu Nika Županića, u program uneo i oslobođenje Slovenije. Iz Niša je Županić, kao član Jugoslovenskog odbora, prešao u Rim a iz Rima, aprila 1915. u Pariz. Potom je otišao u London, gde je, u Prvom svetskom ratu, do kraja 1918., i naučno i politički veoma aktivno radio. Godine 1919. učestvovao je kao ekspert iz Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca na Mirovnoj konferenciji u Parizu, gde je, sa Jovanom Cvijićem, rukovodio Delegacijom etnografsko-geografske podsekcije za severnu i severozapadnu jugoslovensku granicu.

Županić se 1920. godine vratio u Beograd i nastavio službu u Etnografskom muzeju u Beogradu. U proleće 1921. bio je postavljen za poverenika za socijalnu politiku u tadašnjoj Pokrajinskoj vladi u Sloveniji u okviru Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Od 1922. do maja 1924, bio je ministar u Vladi Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. U međuvremenu osnovao je Etnografski muzej u Ljubljani, bio njegov utemeljivač i prvi direktor. Županić je Etnografski muzej u Ljubljani razvio u izuzetnu stručno naučnu ustanovu i pokrenuo njegov časopis „Etnolog“ koji i sada izlazi. Na Univerzitetu u Ljubljani osnovao je Katedru za etnologiju i bio njen upravnik sve do penzionisanja 1957. godine.

Županić je i po penzionisanju nastavio rad na nauci. Učestvovao je, kao i ranije, sa zapaženim naučnim saopštenjima, na simpozijumima, savetovanjima i naučnim skupovima u zemlji i inostranstvu. Imao je puno novih naučnih ideja i rado ih prenosio na mlade.

Kraći osvrt na Županićevo naučno delo

Prof. Niko Županić je proveo oko 60 godina u radu na nauci. Interesovao se za raznovrsne probleme iz nauka koje je veoma marljivo pratio i proučavao (antropologija, etnologija, etnogeneza, etnička istorija, praistorijska arheologija). Za ovu priliku osvrnućemo se samo na neka područja Županićevog interesovanja koja je obelodanio u svojoj bibliografiji od preko 200 izvanrednih studija.

Domen Županićevog istraživanja odnosio se na proučavanje pojedinih etničkih zajednica sa Balkanskog poluostrva, Prednjeg istoka i Kavkaza. Posvetio je određenu pažnju pojedinim slovenskim i južnoslovenskim etničkim zajednicama (Makedonci, Srbi, Hrvati, Slovenci, a u tom okviru i Crnogorci, na primer). Antropologiji i uporednoj lingvistici je u sistemu nauka pridavao posebno mesto.

Zapažene su Županićeve rasprave o Ilirima, Trojancima, Arievcima, prvobitnom stanovništvu Balkanskog poluostrva i prednje Azije, o Makedoncima, Pontijskim Bugarima, Srbima, Hrvatima (kod Atine) kao i o Žumbrečanima i Marindolcima iz njegovog slovenačkog zavičaja.

Napred pomenuta problematika objavljena je još pre Prvog svetskog rata i publikovana u vodećim naučnim časopisima (Prosvetni glasnik, Starinar, Godišnjak SANU, Glas SANU i drugi). Ali ovim radovima se pridružuju i rasprave objavljene od završetka Prvog svetskog rata (1918) do kraja Županićevog života (1961).

(Izvod iz Županićeve Bibliografije, razvrstane u nekoliko tematskih celina se nalazi na kraju ovog priloga).

Županić u svom naučno istraživačkom radu u antropološko – etnološkim i kulturno istorijskim promatranjima utvrđuje da se poreklo i sastav stanovništva Balkanskog poluostrva može promatrati samo u sklopu etno- antropološke povezanosti čitave Evrope, Azije i Severne Afrike. Zbog toga je, po Županiću, sada na Balkanskom poluostrvu uglavnom uočljiva kombinacija dinarske, alpske i istočno evropske (baltičke) biofizičke komponente. Ali, isto tako u ovaj sastav ulaze, sa manjom ili većom primesom, Orijentalidi, Mongolidi, Turanidi, Negridi.

Županić se prvi upustio u utvrđivanje najstarijeg sloja balkanskog stanovništva, koje do tada nikome nije bilo poznato.. U početku je to stanovništvo obeležio nepoznanicom, oznakom X (iks). Dalje analize ovog pitanja u raspravi „**Tragom za Pelazgima**“ su pokazale da je to onaj „praistorijski anonimni narod u Egeji“ koji je Županić prvi identifikovao i nazvao imenom „**Pelazgi**“. Mnogi danas ime „Pelazgi“ upotrebljavaju i raspravljaju o ovom etničkom sloju a ne znaju ko ga je uveo u nauku i dao prve podatke o antropološkim osobinama pelazgijskog etničkog sloja.

Pelazgi su, po Županiću, pripadali alaridskoj porodici koja nije bila ni indoevropska, ni semitska, ni mongolska, već, kako je to Županić rekao – **skupina „sui generis“**. Županić je utvrdio da su Pelazgi, kako on kaže, onaj „**Praistorijski narod u Egeji**“ koji se odlikovao crnporastom bojom kože, nižim rastom i brahikefalijom. Od ove skupine koja je svojevremeno naseljavala prostore oko Sredozemnog mora, ostali su, izgleda, samo Baski u Pirinejima i Kavkaski domoroci. Inače, po Županiću, ovoj

skupini su, pored Pelazga, pripadali Ligurci, Etrušćani, Sikulen, Amazonke, Kastijci, Sumerci, Egipćani. Preko ovog etničkog sloja, razlili su se, od dugog milenijuma pre nove ere, prvi talasi Indoevropljana. Ali, ovim se, preko tragova indoevropske kulture, kasnije ulazi i u razdoblje pisane istorije.

Posle Pelazga, Jelini, Frižani, Mižani, Tračani, Iliri, po Županiću, predstavljaju prve etnički sigurnije određene grupe. Oni su ostavili приметne tragove svoje kulture po kojima se mogu jasno identifikovati.

Sve pomenute etničke grupe su, po Županiću, bile međusobno slične. **Osnovne njihove antropološke odlike, u vreme dolaska na Balkansko poluostrvo, bile su : visok rast, bela boja kože, modrookost, crvenkasta plavokosost, dolihokefalija.** Međutim, sve ovo svetlo pigmentisano dolihoidno stanovništvo, kako kaže Županić, vremenom je jug pretvorio u tamnolute brahikefale. Ovo potvrđuju istraživanja koja su obavljena u Bosni, Makedoniji, Srbiji, a kasnije i u Sloveniji (Ptuj, Bled, na pimer).

Rimljani su, takođe, ušli u vidno polje Županićevih proučavanja. Utvrdio je da nekoliko stotina godina rimske vladavine na Balkanskom poluostrvu ipak nije ostalo bez šireg odjeka. Rimljani su potpuno raslojili mnoge zajednice koje su zatekli. Najbolji primer za to su **Iliri, koji su u vreme rimske okupacije etnički potpuno nestali i „Vlasi“ koji su prihvatili romanska kulturna obeležja, bez obzira na to što su sačuvali i dosta starobalkanskih odlika.**

Vlasi su se održali do turske okupacije, delimično se sklonili pod mimikriju grčkog imena i jezika (u Makedoniji i Srbiji) i kao Cincari, ušli čak i u gradska naselja, dok su Vlasi ostali poznati stočari. Takođe su pod imenima **Aromuni, Makedonski Vlasi, Kucovlasi, bili veoma dobro poznati po Balkanskom poluostrvu. Istaraski Vlasi na severozapadu, zatim morlački vlaški lanac u Dalmaciji (Morlaci) i aromunski na jugoistoku (u Makedoniji, Grčkoj i Srbiji), predstavljali su najveće „etničke pukotine“ u kojima su, na Balkanskom poluostrvu, očuvani tragovi dubljeg starog romanskog etničkog sloja.**

Albanci su takođe bili izloženi asimilaciji. Ali taj proces je Albance posebno obuhvatio po prodoru Turaka, osobito po primanju islama, koji im je obezbedio mnoge povlastice i mogućnosti. Zanimljivo je Županićevo istraživanje koje je obelodanjeno u prvoj deceniji XX veka. Na osnovu antropoloških proučavanja ostataka Ilira u Bosni, na Glasincu, Županić, na osnovu antropoloških podataka koje je analizirao, naglašava: „Ovo nam upoređenje pokazuje Arbanase u takvom fizio-antropološkom kontrastu prema starim Ilirima, da se danas“ (1910.,P.V.) „u Evropi ne može naći veći kontrast ni između dva sasvim strana naroda“. „Arbanasi su“, zaključuje Županić, „što se tiče anatomskih svojstava, kao i kompleksije, homogena masa, dok su Iliri bili izmešani i to tako da su dominirali dolihoidni oblici lubanja i svetla kompleksija, međutim kod čistih Arbanasa nema gotovo ni traga ksantodolihokefalije u pogledu na glavni oblik lubanje“- zaključuje Županić u radu „Sistem istorijske antropologije balkanskih naroda“ (s. 39).

Sloveni na Balkanskom poluostrvu predstavljaju etnički supstrat za koji se istorijski tačno zna kada se pojavljuje. Županić je izdvojio tri pravca slovenskog dolaska na Balkansko poluostrvo. **Jedan je išao iza Karpatskog luka, zapadnom obalom Crnoga mora. Drugi pravac se kretao Centralnom Panonijom sa udarnim tačkama kod Singidunuma (Beograd) i Sirmiuma (Sremska Mitrovica). Treći pravac**

obeležila je penetracija predaka današnjih Alpskih Slovena (od Bratislave) prema Beču i Istočnim Alpima.

Po dolasku Slovena na Balkansko popuostrvo i njihovom susretu sa romanizovanim starosedecima, izvesno vreme nije bilo nekih većih etničkih potresa. Mađutim, turska okupacija i turska vladavina od četiri sto do pet sto godina u nekim krajevima, krije u sebi splet činjenica i veoma složenih procesa, koji su se odrazili, ne samo u etničkoj strukturi, nego i u ekonomskom, kulturnom i društvenom životu balkanskih Slovena. O svim tim procesima Županić je ostavio dragocena istraživanja i analize.

Zaključna napomena

U Županićevoj delatnosti mogu se izdvojiti tri razdoblja koja se međusobno prepliću. Prvo razdoblje, koje obuhvata vreme od početka XX veka do početka Prvog svetskog rata, bilo je posvećeno utemeljenju antropološke nake na prostorima Srbije i Balkanskog poluostrva. Drugo razdoblje obuhvata vreme od početka prvog svetskog rata do njegovog završetka. Tada se, uz naučno istraživački rad, javlja Županićevo aktivno uključivanje u rešavanje nekih političkih problema na Mirovnoj konferenciji u Parizu i organizovanje države Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Treće razdoblje je organizovanje naučno istraživačkog i nastavnog rada u Sloveniji i šire na Balkanskom poluostrvu. U to vreme organizovao je Etnografski muzej u Ljubljani (1922) i pokrenuo (1926) međunarodni časopis „Etnolog“ koji je zauzeo ugledno naučno mesto i pod Županićevim uređivanjem izlazio sve do početka Drugog svetskog rata. Izlaženje „Etnologa“ kao organa Etnografskog muzeja Slovenije u Ljubljani nastavljeno je od 1990. godine naovamo tako da i sada izlazi.

Najkraće rečeno Županić je oblikovao program antropoloških i kulturno istorijskih proučavanja, osnovao institucije merodavne za taj posao (Etnografski muzej u Ljubljani i Katedru za etnologiju na Univerzitetu u Ljubljani) i pokrenuo časopis „Etnolog“ oko koga je okupio najistaknutije naučne radnike svoga vremena.

Županić je antropološka proučavanja zasnovao na proučavanjima čovekovih biofizičkih odlika, uz pomoć arheoloških, antropogeografskih, kulturno istorijskih i etnoloških proučavanja. Svoja antropološka proučavanja Županić je usmerio na komparativna proučavanja problema etnosa, etničkih zajednica i naroda u balkanskim i širim prostorima. Činio je to sa mnog naučne akribije i na osnovu toga pružio dragocen doprinos razvoju naše i opšte antropološke misli. Na osnovu toga zauzeo je voma ugledno mesto u antropološkim, etnološkim i kulturno istorijskim asocijacijama, ne samo kod nas nego i u Evropi i svetu.

NIKO ŽUPANIĆ – FOUNDER OF THE SOUTH-SLOVENE ANTHROPOLOGY

Summary

Professor Niko Zupanic (1876-1961) finished his anthropology, ethnology, history and prehistoric anthropology studies in Vienna, where he got his PhD in 1903. He improved anthropology in Anthropological Institute in Munich (Professor J. Ranke),

Anthropological Institute by University of Zurich and Anthropology Institute in Basel (Professor J. Coleman).

By the suggestion of Jovan Cvijic, with whom he met during his studies in Vienna, he came to Belgrade in 1908, where he set foundations to biophysical, historical and ethnic anthropology. He had found anthropology sections in National and Ethnography Museum in Belgrade, during his appointment in those two museums from 1908. to 1922., and started anthropology studies of Serbian and other Slavic and non Slavic people who lived in Balkans and Caucasus.

Range of Zupanic's anthropology studies ranged in Balkans, old Slavic and Carpathian territory and ethnic communities that lived there. Zupanic's debates about Pelages as the oldest ethnic community in south-east of Balkans and Middle East and also his anthropological studies of Illyrians, Trojans, Arians, Serbs, Croats, Bulgarian, Turks and some other ethnic communities are highly valued including his synthesis "Ethno genesis of Yugoslav people" (1920).

Key words: Zupanic, anthropology, historical anthropology, ethnic history

PRILOG:

IZVOD IZ BIBLIOGRAFIJE N. ŽUPANIĆA GRUPISAN PO TEMATSKOJ PROBLEMTICI

Biofizička antropologija:

Izveštaj o antropološkim proučavanjima Srba u Kranjskoj, Godišnjak Srpske kraljevske akademije nauka XXIII, Beograd 1908.

Telesna metamorfoza naroda na našem jugu, Dom in svet, Ljubljana 1907.

Ka istoriji promene spoljašnjosti balkanskih naroda, Starinar, NS, br. II, III, IV, Beograd 1906., 1907. i 1908.

Izveštaj o antropološkom i paleontološkom radu u Narodnom muzeju i ekskurziji u Beloj Krajini, Godišnjak Srpske kraljevske akademije nauka XXIV, Beograd 1910.

Pontijski Bugari, Prosvetni glasnik, Beograd 1913.

K antropologiji osmanskih Turkov, Etnolog I, Ljubljana 1926.

K antropologiji osmanskih Traka angorskog i konijskog vilajeta, Etnolog I, Ljubljana 1926.

Slovinci (antropologija), Narodna enciklopedija Srba, Hrvata i Slovenaca, knj. IV, Beograd-Zagreb 1929.

K fizio-etnični metamorfozi naroda s posebnim ozirom na Jugoslovane, Etnolog V-VI, Ljubljana 1933.

Problemi povzročitve metamorfoze možganske lobanje z obzirom na kranijski indeks pri Jugoslovanih, Etnolog X-XI, Ljubljana 1938.

Visina uzrasta Turaka Osmanlija, Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu, II, Zagreb 1936.

O rasni estetici ljudstva pri Jugoslovanih, Etnolog VIII-IX, Ljubljana 1936.

Antropološki opis Srbova Kosovega polja, Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu III, Zagreb 1937.

Biofizička i istorijska antropologija:

Sistem istorijske antropologije balkanskih naroda (sa 25 slika u tekstu i 7 tablica), Starinar, knj. II-III, Beograd 1908.

Trojanci i Arijevci – prilozi praistoriji i antropologiji Male Azije, Egeje i Balkanskog poluostrva, Glas Srpske kraljevske akademije nauka LXXXVI, Beograd 1911.

Žumberčani i Marindolci, prilozi antropologiji i etnografiji Srba u Kranjskoj, Prosvetni glasnik, Beograd 1912.

Hrvati kod Atine, prilozi antropologiji i istorijskoj etnologiji Atike, Starinar VI, Beograd 1914.

Etnogeneza Jugoslovena, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, br. 222, Zagreb 1922.

Tragom za Pelazgima, prilozi praistorijskoj etnologiji Slovenije, tj. trupa Balkanskog poluostrva, Narodna starina I, Zagreb 1922.

Antička terakota iz zgornje moravske doline v Srbiji, Etnolog V-VI, Ljubljana 1933.

Etnološki značaj kosovskih Čerkeza, Etnolog V-VI, Ljubljana 1933.

Izvor in ime Antov, Etnolog VII, Ljubljana 1934.

Značenje barvanega atributa v imenu „Crvena Hrvatska“, Etnolog X-XI, Ljubljana 1937-1939.

Boz rex Antorum, Situla, Ljubljana 1961.

Etnička antropologija:

Macedonien und das Turkische Problem, Wien 1903.

Stara Srbija, Makedonija i Jugoslovenstvo, Slovenski narod XL, Ljubljana 1907.

Les premiers habitants des pays Yougoslaves. Extrait de la „Revue anthropologique“, Paris 1919.

Srbi Plinija i Ptolomeja, pitanje prve pojave Srba na svetskoj pozornici sa historijskog, geografskog i etnografskog stanovišta, Zbornik radova posvećen Jovanu Cvijiću povodom tridesetogodišnjice naučnog rada, Beograd 1924.

Prvobitni Hrvati, Zbornik Kralja Tomislava, Zagreb 1925.

Harimati, studije k problemu prvobitnih Hrvatov, Etnolog I, Ljubljana 1926/27.

Prvi nosilci etničnih imen Srb, Hrvat, Čeh in Ant, Etnolog II, Ljubljana 1928.

